

Natūrfilosofinės subjekto ir gamtos apibrėžtys: F. W. J. Schellingas ir I. H. Grantas

Domas Junelis

Vilniaus universiteto
Filosofijos institutas
E. paštas domas.junelis@fsf.stud.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje tyrinėjama subjekto ir gamtos samprata bei jų santykis F. W. J. Schellingo natūrfilosofijoje (*Naturphilosophie*), daugiausia remiantis šiuolaikine I. H. Grantos interpretacija. Aiškinama, kad natūrfilosofija, subjektą traktuojanti kaip gaminamą gamtos, o pačią gamtą kaip absoliutų produktyvumą, tuo pačiu metu kritiškai atsigręžia į I. Kanto transcendentalinio idealizmo polinkį hipostazuoti subjektą jį atskiriant nuo gamtos. Straipsnyje taip pat teigiama, kad natūrfilosofija priartėja prie materialistinės logikos, pagal kurią subjektas, kaip gamtos produktyvumo produktas, yra vienas iš gamtos momentų, todėl jo pretenzijos galutinai apibrėžti gamtą yra nevaisingos. Teigiama, kad šis negalutinumas yra ne epistemologinio trūkumo pasekmė, bet pačios gamtos ir jos produktų ontologinė padėtis.

Pagrindiniai žodžiai: natūrfilosofija, F. W. J. Schellingas, I. H. Grantas, materializmas, transcendentalumas, subjektas, gamta

Naturephilosophical Definitions of Subject and Nature: F. W. J. Schelling and I. H. Grant

Abstract. This article examines the notions of subject and nature as well as their relationship in F. W. J. Schelling's naturephilosophy (*Naturphilosophie*), primarily based on the contemporary interpretation provided by I. H. Grant. It is explained that naturephilosophy, which treats the subject as produced by nature, and nature itself as absolute productivity, at the same time critically reacts against the inclination of I. Kant's transcendental idealism to hypostatize the subject by separating it from nature. The article argues that naturephilosophy comes close to materialist logic, according to which, the subject, being the product of nature's productivity, is one of the nature's moments, and therefore its pretensions to once and for all define nature are doomed to fail. This indeterminacy is not the effect of epistemological lack, but the ontological condition of nature and its products.

Keywords: naturephilosophy, Schelling, Grant, materialism, transcendentality, subject, nature

Received: 28/02/2024. **Accepted:** 20/08/2024

Copyright © Domas Junelis, 2024. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

*Tik laisvas žmogus žino, kad anapus jo yra pasaulis;
kitam tai yra ne kas kita kaip tik sapnas, iš kurio jis niekada nepabunda*
F. W. J. Schellingas (1988: 174)

Įvadas

Mėginimas subjektą suprasti kaip gamtinį yra pirmas žingsnis, norint pereiti prie pačios gamtos apibrėžčių. Tai kartu reiškia ir idealistinės pozicijos, kad subjektas yra atskiras nuo išorinio pasaulio, atsisakymą. Taip pat tai yra pagrįsto mąstymo apie išorę išankstinė sąlyga. Juk kaip įmanoma adekvačiai mąstyti apie subjekto išorę neturint nieko bendra su ja? Šiame straipsnyje siekiu apibrėžti F. W. J. Schellingo natūrfilosofiją¹ (vok. *Naturphilosophie*) kaip materialistinį projektą² bei tai, kaip jame artikuliuojamas žmogiškasis subjektas ir pati gamta – nes kalbėti apie vieną be kito šioje temoje nėra produktyvu. Straipsnis susideda iš dviejų dalių: pirmoje per skirtumą ar polemiką su I. Kanto transcendentaliniu idealizmu apibrėžiu natūrfilosofinį subjektą; antroje, daugiausia remdamasis filosofo I. H. Granto šelingistine analize, apmąstau pačios gamtos sampratą.

Natūrfilosofija, priešingai negu I. Kanto transcendentalinis idealizmas, žmogišką subjektą ne hipostazuoja ir paverčia vieninteliu reprezentacijos pagrindu, bet supranta kaip gamtos jėgų tarpininką. Transcendentalinis subjektas Schellingui yra ne dedukcijos pasekmė, kaip Kantui, o veikiau pačios gamtos produktyvumo padarinys, gamtos ir jos materijos produktas, atpažįstantis save kaip subjektą. Pirmoje dalyje transcendentalinio idealizmo įgeidį schematizuoti pasaulį įvertinu kaip artimą loginiam, formalistiniam ar performatyvistiniam solipsizmui, kuris dėl to, kad suprastų gamtą logikos rėmuose ir galėtų ją racionaliai paaiškinti, eliminuoja pačią gamtą.

Be šios išsklaidos, leidžiančios apibrėžti natūrfilosofijos subjektą, taip pat siekiu išdėstyti pagrindinius gamtos *qua* besąlygiško produktyvumo principus, taigi, ontologinį natūrfilosofijos branduolį. Ontologinis branduolys, daugiausia remiantis I. H. Grantu, yra atpažįstamas argumentuojant *absoliučiojo arba besąlygiškojo empirizmo* teiginį, pagal kurį subjektas yra suprantamas kaip produktas arba konsekvantas to, kas yra laikoma absoliučiu produktyvumu arba antecedentu, t. y. pačia gamta. Šį produktyvumo ir produkto sulipdymą laike garantuoja *Potenzen*³, vadinamosios jėgos, genetinis gamtos

¹ Schellingas savo natūrfilosofijos pagrindus išdėstė 1799 m. *Pirmojoje gamtos filosofijos sistemos apybraižoje* (*Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*), būtent kuria šiame tekste daugiausia ir remiuosi.

² Materializmas šiame straipsnyje yra pasirenkamas kaip adekvačiausia sąvoka nurodyti polemikai prieš idealizmą (kuriame prieinama prie išvados apie būties ir mąstymo tapatumą). Nesirenku *realizmo*, nes realizmas dažniau yra pasitelkiamas formuluoti išimtinai epistemologines analizes, tačiau čia stengiuosi neapsiriboti vien tik tuo, o kelti ir ontologinius klausimus. Taip pat nesirenku ir *natūralizmo*, nes šia sąvoka šiuolaikinėje filosofijoje įprastai nurodoma į fizikalistinius ar kitus reduktyvistinius įsipareigojimus, kam natūrfilosofija prieštarauja.

³ Grantas *Potenzen* iš vokiečių kalbos į anglų verčia kaip *forces*, lietuviškas atitikmuo galėtų būti „jėgos“, Wo-odardas – kaip jėgas (*forces*) ir potencijas (*potencies*). Skirtumas tarp jėgų ir potencijų natūrfilosofiniame kontekste yra toks, kad jėgos yra pradinis veiksmingumas (*agency*), kas reiškia ir aktualumą gamtoje, o potencijos nurodo į to aktualumo galimybę, kuri nuolat prasitėsia. Taigi, nors potencijos irgi galioja kaip viena iš *Potenzen* kokybių (nes jėgos sukalibruoja aktualumą ir potencialumą viename), jos yra priklausomos nuo jėgų. Taip pat potencija (*potentia*) nurodo į aristoteliską konotaciją, o aristotelizmas, ypač Granto pozicijoje, yra vertinamas kritiškai.

matas. *Potenzen* eksplikacija, kurioje šalia Schellingo dalyvauja ir kiti natūrfilosofijos dalyviai (į diskusiją įtraukiami C. F. Kielemeyeris, jam daugiausia pritariant, ir L. Okenas, kuris yra įvertinamas daugiau kritiškai), tuo pačiu metu nurodo materialistinį gamtos bei subjekto ontologinį pokytį: jeigu realybės pagrindas yra ne kūnai, o jėgos, vadinasi, realybė negali būti nei visiškai determinuota, nei pati yra išbaigta. Tai yra svarbu, nes tuo atveju galima pastebėti, jog natūrfilosofinis materializmas radikaliam prieštarauja tam, kas šiandien gamtos filosofijoje yra laikoma materializmu⁴. Šalia to ontologinė gamtos analizė leidžia geriau suprasti ir tai, kokia yra paties pažįstančio subjekto padėtis ir kokios yra jo galimybės artikuliuoti gamtą.

Šiame kontekste ypač reikšmingi tampa tyrimai, atlikti šiuolaikinio spekuliatyvosios filosofijos atstovo Grantas, kuris šiame straipsnyje tampa pagrindiniu interpretaciniu ramsčiu, todėl galima sakyti, kad Schellingo skaitymas čia yra sąmoningai grantiškas⁵. Grantas svarbus dėl to, kad ne tik prieštarauja egzistuojančiai akademinai nuostatai, jog Schellingas yra romantinio idealizmo minties lyderis, bet ir atnaujiną šiuolaikinės spekuliatyvosios filosofijos diskursą pasitelkdamas natūrfilosofiją. Nors Grantas savosios interpretacijos nevadino materialistine, aš teigiu, kad Grantas Schellingą tiria ne kaip romantinį arba mistifikuoto idealizmo mąstytoją, o kaip materialistą. Straipsnyje ši tezė grindžiama analizuojant ir išryškinant tai, kas implicitiškai glūdi Grantas interpretacijoje. Taip pat teigiu, kad šios materialistinės natūrfilosofijos interpretacijos pagrindai slypi jau Schellingo kritikoje I. Kantui ir jo transcendentalinės filosofijos projektui – kaip tik dėl to tiek dėmesio skiriu Kanto perskaitymui. Taigi, pritariamas Schellingui ir Grantui, pasisakau prieš vieną iš filosofijos „dogmų“, pagal kurią transcendentalumas yra hipostazuojamas kaip tuo pačiu metu autonomija ir riba, o kartu ir prieš reduktyvistines gamtamokslines tendencijas, kuriose gamta yra suprantama kaip empiriškai aptinkamų objektų visuma. Straipsnyje argumentuoju, kad 1) transcendentalumas (o kartu ir subjektyvumas, arba visa kita, kas priklauso žmogaus mentalumui) yra ne izoliatyvus, o integralus gamtos produktas; 2) gamtos kaip ontologinės determinacijos negalima sutapatinti su atpažįstama ir verifikuojama inertiška materija. Jeigu priimsime šiuos teiginius, tai gali turėti radikalių pasekmių tiek filosofijos, tiek mokslo teritorijose.

⁴ Nors aiškinti materializmo sąvokos genezę ir diskursą nėra šio straipsnio užmojuose, vis dėlto mano teiginys, jog natūrfilosofija yra materialinė, neturi nieko bendra nei su šiandien gamtos ir mokslo filosofijoje įsivyravusiu fizikalizmu, nei su eliminatyvizmu, nei su bet kokia kita vulgariojo materializmo srove, kuri materiją traktuoja kaip inertišką ar apibrėžiamą vien tik pozityviai. Vienas iš šio straipsnio tikslų yra paaiškinti kodėl Schellingo natūrfilosofija nėra idealistinė. Tas aiškinama ir epistemologiškai (nurodant, kad bet kokia subjekto kvalifikacija (pvz., transcendentalumas) yra priklausoma nuo gamtos), ir ontologiškai (nurodant, kad būtis yra kvalifikuojama ne apeliacija į, pavyzdžiui, Dievą, o į gamtą). Todėl materializmas šiuo atveju yra pirmiausia kaip reikalinga sąvoka išryškinti skirtumui tarp natūrfilosofijos ir idealizmo, – o ne tam, kad būtų aiškinama atitinkama pozityvi materijos samprata.

⁵ Į šį tekstą taip pat galima pasižiūrėti kaip ir į bendresnį Grantas tyrimų pristatymą lietuviškame kontekste, nes šalia jo Grantas lokaliame kontekste beveik nėra tyrinėtas, išskyrus du nedidelius A. Diržio straipsnius žurnaluose *Darbai ir dienos* bei *Problemos* (Diržys 2022, 2024).

1. Epistemologinis pertrūkis tarp Kanto ir Schellingo

Skaitant Schellingą po Kanto galima pastebėti, kad pagrindinė Kanto klaida yra mąstyti būtį tik per transcendentalinį filtrą. Kai Kantas kalba apie transcendentalinės estetikos ir logikos principus, jis kalba apie *a priori* sąlygas ir tą darydamas užsiima ne gamtos mokslu ar kasdieniu empiriniu (*a posteriori*) pažinimu, bet būtent filosofija (*Weltweisheit*). Ir tai yra svarbu, nes vėliau Kantas iškelia viso šio transcendentalinio *a priori* teisėtumo klausimą (*quid juris?*), į kurį atsako vadinamąja transcendentaline dedukcija, su kurios „neišvengiamu būtinumu“ turi susitaikyti kiekvienas skaitytojas, antraip jis amžinai klaidžios nežinomybės tamsoje (Kant 2013: 128–129). Transcendentalinė dedukcija Kantui yra „neišvengiamas būtinumas“, tačiau kodėl – jis papildomai neatsako, nes pačios loginės dedukcijos prigimtis yra pateisinti save pačią, t. y. pagrįsti save pagal savo nustatytas logines taisykles. Kaip vėliau Kantą „pataisė“ jo kritikai (kartu ir sekėjai) S. Maimonas ir ypač J. G. Fichte – dedukciją geriausiai paaiškina praktinės filosofijos postūmis, laisvas postulavimo būdas⁶. Bet kokiū atveju svarbiausia yra tai, kad Kantas esminiū produktyvumo šaltiniu laiko subjektą (kuris gamina transcendentalinį filtrą), o Schellingas atvirkščiai – pačią gamtą. Produktyvumo akcentą perkeldamas į gamtą jis tuo pačiu metu susieja ją su individu. Šis susiejimas garantuoja tai, kad transcendentalinės dedukcijos (per kurią subjektas atsako į *quid juris?* klausimą ir taip *įteisina* pasaulį) *qua* postulavimo forma dabar yra ne tik atitrūkusio nuo gamtos mąstančio subjekto vaisius⁷, bet ir pačios gamtos produktas. Kantui galima priekaištauti dėl to, kad jis apodiktiškai dedukuoja sąvokas vadovaudamasis uždaru sąmonės ir proto procedūriškumu, o Schellingo vykdomas postulavimas toli gražu nėra uždaras, bet įveiklintas pačios gamtos; filosofija atkartoja gamtą, o gamta įgalina filosofiją. Kitaip tariant, sekant natūrfilosofija, filosofiniai sprendiniai yra įmanomi tik todėl, kad gamta tą leidžia.

Čia norisi trumpam sustoti ir pasakyti, reaguojant į tai, kas buvo išdėstyta anksčiau, kad vis dėlto galima pripažinti, jog Schellingas neišvengia, Granto žodžiais, *dogmatizmo*, o tai reiškia, kad Schellingo atliekamas produktyvumo perkėlimo iš subjekto į gamtos sferą gestas tam tikra prasme yra *dogmatiškas*, – tačiau lygiai taip pat kaip Schellingas yra dogmatiškas gamtos pirmumo postulavime, Kantas yra dogmatiškas subjekto pirmumo postulavime (Grant 2012b: 38). Todėl, jeigu Kantas šiame straipsnyje yra įvertinamas kaip subjektyvumo dogmatikas, kildinantis savo filosofines prielaidas iš reikalavimo prisiderinti prie reiškinių pasaulio, galimo patyrimo kontūrų, Schellingas panašiu būdu oponentų ir kritikų gali būti skaitomas kaip gamtos dogmatikas, prisiderinantis prie reikalavimo gamtą suprasti ne kaip reiškinių pasaulį, bet kaip reiškinių gamybą apskritai. Sekant natūrfilosofinės minties linija, galima teigti, kad nėra tokios filosofinės doktrinos,

⁶ Vis dėlto šį „pataisymą“ įgalina ir pats Kantas, *Praktinio proto kritikoje* teorinį arba grynąjį spekuliatyvųjį protą subordinuodamas praktiniam protui (Kant 1987: 144–145).

⁷ Kantas *Įvade į logiką* (1800) rašo: „(Mūsų kognicijos) horizontas rūpinasi tik apskaičiavimu to, ką žmogus žino, ką jis gali žinoti ir ką jis turi žinoti“ (Kant 1885: 31). Taip išeina, kad Kanto filosofijos kontekste žmogus nežino, negali ir neturi žinoti, kas yra gamta (turint omenyje, kad, kantiškais terminais, Schellingui gamta nėra tik reiškinys (produktas), bet ir daiktas savaime (produktyvumas).

kuri nėra dogmatiška savo įsipareigojimui, todėl kalbėti apie esminius jų skirtumus reiškia kalbėti ne apie „dogmatizmo“ laipsnius, bet apie tai, kiek pasirinkta doktrina yra adekvati (lotyniška *adequatio* prasme) nuo jos nepriklausančiam pasauliui ir jo subtilybėms.

Būtent todėl manau, kad natūrfilosofija nėra *tik dar viena* gamtos filosofija, kurią Schellingas *sub specie aeternitatis* postuluoja remdamasis atitinkamomis aksiomomis, norėdamas spekuliatyviai paaiškinti gamtos pradžią ir jos pamatinius procesus⁸. Veikiau 1) natūrfilosofija turi būti suprasta kaip sąmoningas atsakas į Kanto performatyvųjį formalizmą, kuriame subjektas (kantiškoje tradicijoje sėkmingiausiai pratęstas Fichtės „Aš“ arba *Ich*) yra būtent tokių aksiomų postulavimo pagrindas. Šį laisvo postulavimo motyvą tinkamai iliustruoja ironiškas pasażas knygoje, skirtoje savo laikmečio revoliucionieriui Giordano Bruno – čia Schellingas išreiškia sentimentą prieš laisvai postuluojančius filosofus paties (fikcionalizuoto) Bruno lūpomis: „Tai primena praktiką, atliekamą krėslo filosofų, kurie vienur postuluoja vienovę, kitur daugialypiškumą, arba vienovę kaip tokią, kuri priešastingai lemia įvairovę ir įvairovę kaip tokią, kuri veikia vienovę“ (Schelling 1984: 138)⁹. Ir 2) natūrfilosofija, teigianti gamtos pirmumą subjekto atžvilgiu, garantuoja, kad jos pagrindinis postulatas bus jau nebe jos kaip lokalsios doktrinos problema, bet gamtos produktyvumo darbas. Arba kitaip, natūrfilosofija save traktuoja kaip artimiausią teorinę doktriną pačios gamtos veiklai, nes paprasčiausia *leidžia jai veikti*.

Taigi, grįžtant prie Kanto, galima pastebėti, kad jis, hipostazuodamas transcendentalinį subjektą ir jį grindžiančio proto performatyvumą, vis dėlto tuo pačiu metu subjektą ir apribojo epistemologinio horizonto atžvilgiu (tai, anot Kanto, ir yra jo atlikta kopernikiškoji revoliucija filosofijoje), palikdamas jį atlikti orientacijos, navigacijos ir pažinimo kriterijų įvertinimo arba nuskenavimo funkcijas (Zammito 2018: 302; Woodard 2019: 58–59). Tai reiškia, kad kantiškasis subjektas nėra įgalus pažinti *nežmogiško* pasaulio, noumenalaus pasaulio (todėl Kantas daugialypiškumo ir vienovės konfliktą įvardijo grynojo proto antinomijomis – dialektikai priklausančių bergždžių proto išvedžiojimų būseną (Kant 2013: 322)) bei yra priverstas realybės ir tikrovės sąvokas tapatinti tik su fenomenų horizontu. Tačiau sistematiškas fenomenų pažinimo paradoksas yra toks: empiriškai apdorojamas pasaulis reikalauja sistematiško *a posteriori* pažinimo, kuriam vadovauja ne filosofija, o gamtos mokslai. Iš to plaukia, kad, tiriant fenomenus, negalima taikyti tų pačių iš grynojo mąstymo išvestų pirmųjų principų (*a priori*), kuriuos galima taikyti filosofijoje. Būtent todėl Kantą galima vertinti kritiškai dvigubu aspektu: pirma, kritikuoti jo išvadą apie negalimybę pažinti nežmogiško pasaulio (tai, kas yra už transcendentalumo ir fenomenalaus pasaulio ribų – noumeno) ir, antra, kritikuoti

⁸ Nors ir galima manyti, pasiskolinant A. Lakso apibrėžimą apie ikisokratinę gamtos filosofiją (ir todėl – prieškritinę), kad Schellingas siekė tyrinėti „visumos“ prigimtį ir ieškoti tos visumos pagrindo (Laks 2018: 14–15), kaip išsiaiškinsime, Schellingas visumą suprato kaip iki galo neapibrėžiamą, o jos pagrindą kaip *bepagrindišką*.

⁹ Verta paminėti, kad Schellingas „Bruno“ dialogą parašė iš dalies paveiktas Fichtės bei jo kritikos Schellingo *Darstellung Meines Systems der Philosophie* projektui, todėl galima sakyti, kad „Bruno“ dialoge Schellingas netiesiogiai dokumentuoja polemiką su Fichte (Nassar 2014: 239–240). Tai yra atsakas Fichtei ir kritika tam, kaip jis radikalizuoja Kanto formalistinį projektą, suteikdamas jam dar daugiau *laisvės*. Vis dėlto, kaip teigiama šiame tekste, beveik visos pagrindinės idealistinės gairės jau slypi Kanto premisose, todėl žengti prie Fichtės kaip prie pagrindinio kritikos objekto nėra būtina.

jo mėginimą primesti filosofines prielaidas, pirmuosius principus fenomenų pasauliui, kurio tyrinėjimo monopoliją pirmiausia veda gamtos mokslai, tiesiogiai nesuinteresuoti pirmaisiais (filosofiniais) principais.

Schellingas tą puikiai suprato – filosofija, atitrūkusi nuo gamtamokslinio pažinimo, negali turėti jokios gamtos filosofijos arba filosofijos apie gamtą: *tokia gamtos filosofija yra pasmerkta pasakyti daugiau apie žmogišką subjektą ir mažiau apie gamtą*. Visgi, tuo pačiu metu filosofija siekia apibrėžti pirmuosius gamtos principus, objektyvias jos sąlygas ir stiebtis link absoliuto, kuris skirtingais gyvenimo tarpais Schellingo buvo vadinamas skirtingais vardais, iš kurių vienas yra dogmatinės metafizikos *Weltseele* – pasaulio siela. Schellingas išsikėlė įgyvendinti komplikuoatą užduotį, ieškoti sintezės tarp transcendentalinės filosofijos, kurios ašis yra izoliuotas nuo išorės (noumenų srities) transcendentalinis subjektas, ir gamtos mokslų, kuriems subjektas nėra toks svarbus kaip jo išorė. Kitaip tariant, parafrazuojant J. H. Zammito, galima klausti, kaip įmanoma sąjunga tarp kritinės filosofijos subjekto (kaip absoliutaus vidaus) ir dogmatinės metafizikos substancijos (kaip absoliučios išorės) (Zammito 2018: 304)? Visgi, kad būtų atverta proskyna šiai ambicijai, pirmiausia reikia galutinai demistifikuoti transcendentalinį subjektą, kuris savo kantinėje paradigmoje trukdo mąstyti gamtą kaip tuo pačiu metu ir išorę (tai, kas nepriklauso nuo subjekto), ir vidų (tai, kas leidžia subjektui iškilti). Kitaip tariant, Kantui nėra jokios tikrovės ar realybės be subjekto, o būtent apie tokią tikrovę ar realybę anapus subjekto Schellingas ir bando mąstyti.

1.1. Prieš formalistinį gamtos pagrindimą: natūrfilosofinis atsakas į gamtos pajungimą logikai

Demistifikacija čia eina išvien su natūralizacija; savęs aptikimu gamtoje bei gamtos aptikimu savyje. Kantas savo *Grynojo proto kritikoje* uždeda barjerą daikto savaime, *realitas noumenon* (kas pagal Kantą yra *ens rationis*, sąvoka be objekto) pažinimui, tuo pačiu metu įsteigdamas transcendentalinę filosofiją kaip neperžengiamą ribą pačiam filosofavimui. Už šios ribos yra noumenalus pasaulis, tačiau kaip *ens rationis*, realybės ar tikrovės atžvilgiu jis yra tuščias ir todėl neturi jokios pozityvios ar aktualios realybės, o jeigu neturi jokios pozityvios ar aktualios realybės, vadinasi, neatlieka jokios *įžeminimo* procedūros. Tačiau nejaugi Kantas niekaip nesvarsto pozityvaus įžeminimo klausimo? Panašu, kad svarsto, – paskutinėje savo knygoje *Opus postumum* jis tą daro įžeminimo ieškodamas proto tikslingume (*telos* prasme) ir logikoje. Kantas galutinio gamtos įžeminimo ieško *loginiuose* eterio argumentuose, kuriuose identifikuojamas gamtos substratas¹⁰. Čia galima iškart pastebėti, kad, natūrfilosofiniu (o kartu ir materialistiniu) požiūriu, protas turi ne atmesti logiką, bet suprasti jos negalimumą eiti ten, kur logika praranda pretenziją į galutinę realybės determinaciją.

¹⁰ Kantas substrato ieško logikoje, o natūrfilosofija – giliojoje geologijoje: „Jeigu geologija, arba kitaip tariant, „kasybos procesas“, atveria bet kurio objekto gelminį bepagrindiškumą, taip yra būtent dėl to, kad neegzistuoja joks „pirmykštis pasaulio sluoksnis“, joks „galutinis substratas“ ar substancija, ant kurios galiausiai viskas ilsisi. Serijinės priklausomybės linijos, sluoksnis po sluoksnio, kuriuos geologija atidengia, nesiils ant jokio galutinio sluoksnio, bet veikia yra antecedento veiksmų įrašai, kurie atpažįstami konsekvento gamyboje“ (Grant 2011: 44).

Paradoksalu, kaip B. Woodardas pažymi, jog Kanto paskutinysis veikalas *Opus postumum* yra vienas iš mažiausiai *kritiškų* ir daugiausiai metafiziškų Kanto darbų (Woodard 2019: 57). Šiame veikale Kanto pagrindinė pastanga, anot Woodardo, yra atitolti nuo laiko ir erdvės kaip vidinių (transcendentalinių) sąlygų ir mąstyti apie išorę labiau absoliučia prasme, kurios padėtis nepriklauso nuo vidinės patirties (*ibid.*: 58–59). Kad laikas ir erdvė taptų nepriklausomi nuo vidinių transcendentalinių sąlygų, laikas ir erdvė turi būti ištraukti iš abstraktaus formalizmo gniaužtų ir įpavidalinti fiziškai, tačiau tuo pačiu metu išlaikyti atstumą nuo būtinos tam reprezentacijos ar percepcijos (būtent šioje vietoje I. Newtonas ir atliko mokslinį perversmą). Kantas šiam precedentui užpildyti pasirenka būtent *eterio* (*Äther*) pavyzdį. Sekant Woodardu, nėra iki galo aišku, ar Kantas eterio sąvoką vartoja kaip pačios erdvės (ir laiko) abstrakciją, ar kaip identifikuojamą materiją, kuri būtinai egzistuoja ir be transcendentalinio subjekto. Pirmuoju atveju Kantas nugrimztų į prieškritinės filosofijos sritį, antruoju – patį absoliutą paverstų percepcijos išvestine, t. y. pratęstą kritinį projektą absoliutui priskirdamas mįslingą, tačiau galimą pažinti eterio materiją.

Grantas šiuos Kanto eterio argumentus supranta kaip bandymą patirtį įžeminti į *physis*, tačiau klaidingu keliu: patirties įžeminimas materijoje šiuo atveju dalyvauja kaip loginis *a priori*, o ne fizikinis argumentas¹¹ (Grant 2006: 79). Kitaip tariant, eterio argumentas yra atliekamas vien tik iš loginės būtinybės, o ne pakankamo empirinio pagrindo; t. y. eteris yra dedukuojamas kaip būtinas aristoteliškasis substratas arba makrokūnas, leidžiantis transcendentalinei filosofijai pasiekti savo apoteozės tašką (*ibid.*: 80). Papildant Grantu mintį, galima sakyti, kad eteris kaip pirmiausia fizikinė sąvoka, neva pagrindžianti subjekto iškilimą ir kartu nusitaikanti į noumeno gamtamokslinę argumentaciją, nėra kas kita kaip tik paskutinysis autoriaus transcendentalinės filosofijos projekto atsidusimas. Net ir *Opus postumum* vertėjų įvade taip pat kvestionuojama eterio fizikinė realybė *an sich*, veikiau esanti panašesnė į idėją arba minties objektą, *ens rationis* (Kant 1993a: xli). Galiausiai netgi pats Kantas pačioje knygoje diktuoja: „Tas, kuris nori pažinti pasaulį, visų pirma turi jį perdirbti sau“ (*ibid.*: 240). Kantas ne natūralizuoja patį mąstymą, bet pačios gamtos veikimą aktualizuoja vien tik mąstymu, t. y. gamta Kantui yra tik tiek, kiek apie ją įmanoma mąstyti, dedukuoti, atiduoti protui, modifikuoti subjekte ir subjektui. Taip išeina, kad Kantui bet koks materialumas (kuris nėra tapatus subjektui) yra tik tai, ką gali pasiekti pati reprezentacija, nesvarbu – apdorota jusliškai ar logiškai. Tai, kad Kantas pasiūlo eterį kaip loginį pažinimo substratą, yra pačios pažinimo konstrukcijos rezultatas, ką perima ir dar labiau išplečia Fichte su savo *Wissenschaftslehre* projektu. Gali būti suformuluota tokia išvada – Kantui nėra jokios išorės be vidaus, jokios gamtos be žmogaus ir jokio absoliuto be subjekto. Tai reiškia, kad bet koks priartėjimas prie

¹¹ Apskritai, kyla klausimas, kiek ir prieškritinio periodo Kantui rūpėjo subjektą įžeminti į *physis*. Pacituosiu vieną ištrauką iš jo 1755 m. *Universaliosios gamtos istorijos ir dangaus teorijos* (*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*), kurioje teigiama, kad žmogų gamtos materija paverčia pasyviu ir todėl trukdo iki galo atskleisti savo proto potencialą: „Jeigu ieškosime kliūčių, dėl kurių žmogaus prigimtis gali būti tokiose žemumose, priežasties, mes ją rasime pačios materijos šurkštume, kurioje laidojamas jo dvasinis ir intelektualinis komponentas, tame pluoštų nepaslanckume, skaidulų standume, skysčių vangume bei nejudrume, kurie anaipol turėtų paklusti žmogaus dvasiai. Priešingu atveju smegenų skysčiai ir nervai tegali pristatyti tik nešvarias sąvokas“ (Kant 2012: 299).

pažinimo arba patirties pakraščių yra pažymėtas, Woodardo žodžiais, „privačios proto policijos“ (Woodard 2019: 68).

Natūrfilosofija, priešingai negu Kanto dviejų nesuderinamų pasaulių – fenomeno ir noumeno – logikoje, kurioje vienas iš jų yra priskirtas empirinei priežiūrai, o kitas sankcionuojančiam protui, siekia subjektyvų protą suprasti kaip empirinį (gamtinį produktą), o patirtį kaip pačios gamtos protą. Kitais žodžiais, „Gamta turi tapti regimu Protu, o Protas – neregima Gamta“¹² (Schelling 1988: 42). Protas yra mitiškas iki to epizodo, kada susivokia esąs gamtos dalimi – po to jis tampa pačios gamtos mitu. Reziumuojant pirmą straipsnio dalį, galima sakyti, kad Kanto transcendentalinis subjektas, ieškodamas *kito*, visada randa *save* – tą geriausiai patvirtina eterio argumentų kaip įžeminimo procedūros analizė, įrodanti, kad žmogų įžeminanti išorė tėra tik racionalių paskatų vedama logikos, *pernelyg žmogiška*, forma. Būtent todėl tai yra idealistinė filosofija, kurios identifikavimas leidžia geriau suprasti, kodėl Schellingo natūrfilosofijos projektą veikiau reikia sieti su materializmu. Natūrfilosofijos subjektas, priešingai negu transcendentalinis subjektas, yra ne *save* grindžiančios loginės dedukcijos pasekmė, bet nuo loginio tikslingumo nepriklausomo gamtos produktyvumo įvykis.

2. Nuo subjekto prie jėgų (*Potenzen*): produktyvumo ir produkto dialektika

Koks tuomet yra Schellingo ir pačios natūrfilosofijos santykis su moksliniais teiginiais, jeigu transcendentalinius teiginius jis priima kaip neišvengiamai regresyvius ir negebančius ištrūkti iš transcendentalinio narvo? Jeigu transcendentalinė dedukcija ontologine prasme savęs negali pagrįsti taip, kaip ją gali pagrįsti gamta (kitu atveju turėtume begalinio regeso paradoksą) (Grant 2013: 300), kaip tuomet natūrfilosofija traktuoja gamtą? Čia Schellingas pasiūlo ne vulgariojo empirizmo arba fizikalizmo išeitį, bet empirizmą, besistiebiančią link besąlygiškumo (*Das Unbedingte*) (Schelling 2004: 22). Priimdamas Kanto kritiką dogmatinei metafizikai, tačiau kartu ir atsiskirdamas nuo kantiškosios transcendentalinės filosofijos kaip nepakankamos, Schellingas teigia, kad transcendentalinė filosofija apibūdina *save* kaip subjektyvumo ir jame besąlygiškai išdygstančių pažinimo sąlygų filosofiją, o natūrfilosofija subjektą perkelia į gamtą; ne subjektas, bet gamta čia yra besąlygiška (*ibid.*: 14). Žinoma, šį veiksmažodį reikia suprasti polemikos su Kantu kontekste, – perkėlimas nereiškia, kad gamta yra sužmoginama, bet veikiau tai, kad gamta atlieka panašias funkcijas, kurias transcendentalumas atliko Kanto teorijoje, būtent – *nustatyti pažinimo ir patyrimo ribas*.

Absolutusis arba besąlygiškasis empirizmas, kaip rašo Grantas, iš dalies pripažįsta šiuolaikinės fizikos įtaką persvarstant transcendentalinę filosofiją ir jos nustatytą paži-

¹² Reikia pastebėti, kad, išlaikydamas cituojamos literatūros nuoseklumą, naudojuosi angliškais Schellingo veikalų šaltiniais, taip pat ir versdamas atitinkamus sakinius į lietuvių kalbą. Visgi šio sakinio atžvilgiu privalu pripažinti vieną angliško vertimo netikslumą: originalioje vokiškoje ištaroje (*Der Natur soll der sichtbare Geist, der Geist die unsichtbare Natur seyn*) nėra vokiško *mind* atitikmens, kurį išverčiau kaip „protą“, nors vokiškoje ištaroje veikiau kalbama apie „dvasią“.

nimo galimybių lauką, taip užklausančiam transcendentalinio subjekto užtikrintumą (Grant 2006: 149). Moksliniai teiginiai Schellingui pirmiausia yra svarbūs kaip teiginiai apie produktus, per kurių pažinimą ir, galiausiai, interpretaciją filosofija stiebiasi link pačios gamtos supratimo. Woodardas pastebi, kad Schellingas, žemindamas transcendentalinius teiginius (suteikdamas jiems natūralistinį pagrindą), galiausiai, nesuplaka filosofijos ir gamtos mokslų teiginių į vieną kategorijų lentelę, bet veikiau pripažįsta tokios taksonomijos padarinius, o natūrfilosofija pasirodo kaip platforma spręsti šios taksonomijos keliamus keblumus (Woodard 2019: 86). Tą priėmus, galima teigti, kad ir filosofija, ir gamtos arba empiriniai mokslai turi lygias epistemologines galimybes bei yra tiek pat apriboti savo privilegijomis tikrovės identifikavimo atžvilgiu. Pagrindinis skirtumas tarp jų yra skirtingi *modus operandi* modeliai ir tikslinės laikysenos: empirinis mokslas yra tyrimas, nukreiptas į produktus bei jų reiškimosi būdą, o filosofinis žvilgsnis stiebiasi link produktyvumo, neapčiuopiamo *Das Unbedingte* ir veikia sinoptiškai. Tai reiškia, siekia atpažinti sąryšį tarp šių dviejų būties kokybių (produktyvumo ir produkto), suprasti jų veikimo režimus bei galiausiai atpažinti patį save (turiu omenyje filosofinį žvilgsnį¹³) kaip šio veikimo sudedamąją dalį.

Gamta Schellingui nėra tik empiriškai aptinkama sritis, vien tik materialiai apibrėžta arba „įvykusi“ žemės apyvartos dalis, veikiau ji yra absoliutus aktyvumas ir produktyvumas, – ne produktas, objektas, įvykis, somatinis kūnas ar efektas, bet pats produktyvumas, priešastingumas, *įvykiškumo galimybė*. Filosofuoti apie gamtą reiškia ištraukti ją iš „mirusio mechanizmo“, pajungto vien tik produkto dispozicijai, ir suteikti gamtai produktyvumo predikatą, kuriame kiekvienas produktas arba jo aktas tampa produktyvumo kokybe, veikiančiuoju veiksmu (Schelling 2004: 14–15). Todėl *a fortiori* filosofija ir yra traktuojama kaip vienintelė sritis, galinti adekvačiai reaguoti į gamtą. Tik filosofija sugeba suprasti gamtą kaip produktyvumą, o ne kaip produktą, esantį grynai empirinio tyrimo objektu. „Gamta niekur neegzistuoja kaip produktas“ (*ibid.*: 16), – čia Schellingas turi omenyje, kad mes negalime ostensyviai (t. y. piršto bedimu) aptikti gamtos kaip produkto, o tai reiškia, kad visa, kas gamtoje *įvyksta*, visada bus tik gamtos konsekvantas, bet ne pati gamta. Visgi taip pat negalima sakyti, kad gamtos individualizavimas (t. y. gamtos kaip dinaminės visumos pasirodymas konkretybėse) yra beprasmiškas procesas – Schellingas pažymi, kad „veikiančysis, abstrahuotas nuo savo produkto, yra niekas“ (*ibid.*: 22), vadinasi, mūsų (konkretus) žinojimas nesiekia toliau produkto; produktas dalyvauja kaip būtina sąlyga gamtos aktyvumo nurodymui. Čia galima prisiminti Kanto filosofijoje aptinkamą santykį tarp fenomenų ir noumenų pasaulio, kurio pleištu tampa transcendentalinis įtūris, mūsų subjektyvumo genetinis principas (paties Kanto eksplacitiškai nesuvertas kaip genetinis): fenomenas kaip

¹³ Tai dar galima paaiškinti taip, kaip Dalia Nassar, tyrinėdama Schellingo ir Fichtės laiškų korespondenciją aiškina Schellingo kritiką Fichtei (Nassar 2014). Pirmiausia, Fichte, reaguodamas į Schellingo *Darstellung*, kritikuoja pastarąjį dėl to, nes jis savo argumentaciją pradeda ne nuo „matymo“ (*Sehen*), bet nuo „būties“ (*Seyn*), kas, anot Fichtės, yra būtina bet kokio filosofavimo pradžia. Schellingas į Fichtės kritiką atsako tuo, kad „matymas“, transcendentalinės filosofijos pirminis ir paskutinysis taškas, riboja prieigą prie tiesos tuo atžvilgiu, kad *Sehen* tiesa pasirodys tik subjektyvistinėje formoje, todėl, sekant Nassar, norint siekti tiesos, reikia žengti toliau transcendentalinio metodo ir veikiau jį traktuoti kaip propedeutinį pasiruošimą filosofijai (*ibid.*: 235–236). Taigi, „matymas“ turi būti įtrauktas į būti kaip *vienas iš jos momentų*.

toks yra įmanomas tik dėl noumeno, tačiau apie noumeną transcendentalinis subjektas nieko pasakyti negali, noumenas tėra tuščia sąvoka¹⁴. Panašiai yra ir su Schellingo nustatytu santykiu tarp gamtos aktyvumo-akto / produktyvumo-produkto / būties-esinio. Skirtumas tas, kad čia filosofijos akcentas yra perkeliamas ne prie transcendentalinio subjekto kaip sugaunančio ir apdorojančio fenomenus *qua* vienintelę patirtinę tikrovę, bet prie pačios gamtos kaip „subjekto“, kuris užsiima *absoliučia gamyba*. Woodardo apibrėžta „bėgalinio (transcendentalinio) proto“ (2019: 77–78) versmė čia patiria skilimo arba pertrūkio momentą – *bėgalinė gamyba yra, tačiau ji priklauso ne protui*¹⁵.

Į kantiškojo transcendentalumo problemą natūrfilosofija reaguoja postuludama būtiną antecedentą, tai, kas yra *prius* bet kokio konsekvento atžvilgiu. Tačiau buvimas *prieš* čia nėra grindžiamas logiškai arba chronologiškai (kaip kad aristoteliškas *ho ou kinoumenon kinei* arba *primum movens*), bet veikia kaip įveiklinanti ir kartojanti bet kokį produktą jėga: *prius* yra ontogenezės antecedentas (Grant 2013: 313). Gamta čia nėra traktuojama kaip loginė arba empirinė priežastis, nes kaip priežasties jos traktuoti negalime (tokiu atveju gamta taptų tik nurodomu produktu, bet ne produktyvumu). Veikia priešingai, gamtos antecedentiškumas natūrfilosofijoje yra mažomas kaip operatyvumo gamtoje sąlyga ir pats operatyvumo režimas, Granto žodžiais tariant, „gamtos konceptas nėra nei daiktas, nei objektas, nei abstraktus konteineris, tačiau judėjimo forma“ (*ibid.*: 315). Natūrfilosofinė realumo ir idealumo metafizika šiuo atveju gali būti išreikšta tokia teiginyje: gamta egzistuoja kaip judėjimas, kurio empiriškai aptikti neįmanoma, tačiau jis dalyvauja bet kokiame konkrečiame ir empiriškai aptinkamame judėjimo įvykyje. *Produktas yra produktyvumo rekapituliacija*.

2.1. Rekapituliacija realame laike: Kiehmeyerio Naturphilosophie

Aiškinimą pratęsiu Schellingą palygindamas su dviem jo amžininkais – Lorenzu Okenu ir Carlu Friedrichu Kiehmeyeriu, kuriuos taip pat tendencingai nagrinėja Grantas. Verta atpažinti reikšmingiausias motyvus, pasirodančius Kiehmeyerio ir Okeno natūrfilosofinėse variacijose: pirmiausia, realaus laiko sugrąžinimą į filosofinį diskursą ir, antra, jėgų cirkuliatyvumą laike, vadinamąjį *Potenzen*, kuris įgalina rekapituliaciją¹⁶ kaip realaus tapsmo

¹⁴ Čia remiuosi būtent kontroversišku pasažu iš „Prolegomenų“, kuriame Kantas neneigia noumeno realybės, tačiau palieka ją nebylią ir dinamiškai nesusietą su protu: „Mūsų kritinė dedukcija taip pat jokiū būdu nepaneigia tokių daiktų (*noumena*), bet veikia apriboja estetikos pagrindinius teiginius, kad jie neapimtų visų daiktų – kitaip viskas virstų tikrai reiškinium“ (Kant 1993b: 91–92). Vis dėlto, kaip bandžiau įrodyti, Kanto bandymas artikuluoti noumeną kaip transcendentalumo pagrindą *Opus postumum* kontekste baigiasi tuo, kad viskas sugrįžta prie transcendentalumo keliamų reikalavimų ir todėl reiškinijų pasaulio.

¹⁵ „Jeigu filosofija aiškina nesąmoningumą, arba kitaip įvardijant, realų aktyvumą, kaip esantį neprieštariną tam, kas yra sąmoninga arba idealu, tuomet jos tikslas yra idealų – procesą, iš kurio kildinama transcendentalinė filosofija – be paliovos sugrąžinti prie to, kas yra realu“ (Schelling 2004: 193).

¹⁶ Rekapituliacijos sąvoką lietuvių kalboje palieku kaip neverstiną į jokią kitą žodį dėl akivaizdžios netinkamos interpretacijos galimybės. Rekapituliacija (*recapitulation* arba *Rekapitulation*) nėra vokiškas *Wiederholung* kaip (at)kartojimas, analogiškai ir anglų kalboje – ne paprasčiausias *repetition*. Gamtos mokslų istorijoje rekapituliacijos terminas buvo užmirštas dėl to, kad buvo pakeistas biogenetinio dėsnio sąvoka, tačiau tuo pačiu metu atplėštas nuo natūrfilosofinės tradicijos ir konotacijų. Šiuo atveju renkuosi vartoti rekapituliacijos sąvoką sąmoningai, kaip terminą, šiame kontekste neturintį tinkamesnės alternatyvos.

laike raidą. Teigiū, kad Kiehmeyerio ir Okeno duetas padeda įsigilinti į konfliktą tarp gamtos kaip loginės priežasties (kuri yra dedukuojančio proto projektas) ir gamtos kaip realaus produktyvumo (kuris gamina dedukuojantį protą). Tuo sekant, nebūtų klaidinga sakyti, kad tik tapsmo injekcija į gamtos samprotavimą patį samprotavimą pateisina kaip susietą su gamta, todėl samprotavimas yra natūralus pačios *gamtos reagavimas į save*. Juk tą Schellingas ir turi omenyje, kai rašo, kad „filosofuoti apie gamtą reiškia ją kurti“, tačiau kad šis teiginys veiktų, pirmiausia reikia gamtą postuluoti kaip tampančią, kur protas pasirodo kaip vienas šiame tapsme dalyvaujančių konsekventų (Schelling 2004: 4).

Kiehmeyeris, geriausiai žinomas dėl to, kad pirmasis apibrėžė rekapituliacijos principą, vėliau pradėtą vadinti biogenetiniu dėsniu. Biogenetinis dėsnis biologijoje reiškia procesą, pagal kurį individualūs organizmai (ontogenetiškai) atkartoja rūšinius (filogenetinius) etapus. Tačiau Kiehmeyerio rekapituliacijos principas yra kur kas daugiau negu vien gamtos moksluose įsigalėjęs biogenetinis dėsnis. Kiehmeyerio biologinė revoliucija pasižymėjo tuo, kad reagavo ne į statiškus kūnus, graikiškąjį *soma*, bet į jėgas (*Potenz*), tapsmą ir dinaminius vienetus (Grant 2006: 126). Vietoje leibniciškos monadologinės harmonijos, spinoziškos substancijos ir pernelyg toli nuo Descartes'o nenutolusio kantiškojo mechanizmo (Schelling 2004: 86) (kas buvo standartiška ir gamtos moksluose) čia aptinkame dinaminį vystymąsi, kuriame akcentuojama *realaus laiko* įtaka organizmui¹⁷. Kaip teigia Grantas, tuo metu (prieš XVIII a.) vyravęs laiko supratimas Kiehmeyerio idėjose yra radikaliai pertransformuojamas, nes vietoje „vidinio“ *a priori* laiko čia turime kontingentišką, tačiau tuo pačiu metu ir homeostatišką gamtos istorijos laiką (Grant 2006: 126). Šią įtampą tarp kontingentiškumo ir homeostazės, arba tarp netvarkos ir kontrolės, neblogai paaiškina Schellingo samprata apie produktyvumo perėjimą (tapimą) prie produkto – Schellingas rašo, kad šį poslinkį garantuoja dviejų jėgų, plėtimosi ir traukimosi, konfliktas (Schelling 2004: 27), pats esantis produktyvumo kaip besąlygiškos jėgos branduolys. Produktyvumas yra pirminis *Potenz*, nepaliaujamai produktyvus aktyvumas (*unendlich-productive Thätigkeit*), kuris turi sąlygas ne tik amžinai plėstis arba teikti ekscesą, bet ir trauktis bei įžeminti.

Plėtimosi ir traukimosi sąveika kuria *materiją*. Materija, kaip aiškina Lara Ostaric, toliau yra gaminama aukštesniuose produktyvumo etapuose: jeigu pirmiausia turėjome plėtimąsi ir traukimąsi neorganiškoje gamtoje, kuri sukūrė organišką materiją, tai ir vėliau, jau pati organiška materija, sekdamą plėtimosi ir traukimosi jėgomis (kaip dvilypumo tapatumu), tęsia savo pačios konstravimą (Ostaric 2014: 68). Neorganiškumas sukuria tai, kas organiška, o tai, kas organiška, reprodukuoja save. Šis begalinis vystymasis tęsiasi tiek, kiek gamta *tampa*. Iš to galima suprasti, kad gamta *per se* nėra nei organiška, nei ne-

¹⁷ Reikia turėti omenyje ir tai, kad C. Darvinas tuo metu dar nebuvo išleidęs paradigmatinio *Rūšių atsiradimo*, todėl natūrfilosofų eksperimentinius samprotavimus ir kitus praktinius tyrimus reikia laikyti revoliuciniais. Apie natūrfilosofijos bei gamtos mokslų santykį išsamiausiai rašė Zammito (2018). Štai ekskursas iš šio autoriaus knygos: „Kiehmeyeris davė pamoką ištisoms ateities kartoms. Kaip ir Lamarckas, kurį Kiehmeyeris, palankiai įvertindamas, citavo laiško Windischmannui pabaigoje, Kiehmeyeris neturėjo nuoseklios evoliucinio mechanizmo schemos, kurią turime dabar, tačiau tai bet koku atveju buvo evoliucijos idėja – įspūdinga idėja, atvėrusi proskyną šiuolaikiniams gyvybės mokslams“ (*ibid.*: 265).

organiška, bet veikiau yra apibrėžiama per šių klodų archeologinę gradaciją (natūrfilosofų vadinamą *Stutenfolge*) ir save organizuojantį tapsmą. Originalią gamtą lokalizuoti galima tik produktyvume, taigi, tik pačioje tapsmo procedūroje, bet ne toje procedūroje aptinkamame lokaliame produkte. Schellingas apibendrina, kad šio „centrifūginio judėjimo“ pradžia turi būti ieškoma ne dieviškoje intervencijoje kaip I. Newtono teorijoje, tačiau ir neturi būti mąstoma apie tai kaip apie atsitiktinumą, nuo kurio subjektas su savo loginiais dėsniais yra atskirtas, kaip Kanto teorijoje – judėjimo pradžia arba priežastis turi būti mąstoma ne anapus gamtos, o kaip egzistuojanti pačioje gamtoje, jos šerdyje (Schelling 2004: 91). Organiškumo metamorfozė, kaip mini pats Schellingas, yra įmanoma tik dėl šios plėtimosi ir traukimosi dialektikos. Kiekvienas naujas etapas gamtoje išlaiko minėtą dvilypumo tapatumą, arba paties *tapatumo dvilypumą*, dėl ko tapsmas nėra užbaigiamas, bet nuolatos pratęsimas. Tapatumas įmanomas tik kaip *konflikto tęstinumas*. Tai yra viena iš esminių gamtos kokybių natūrfilosofiniu požiūriu: plėtimosi ir traukimosi dialektika kiekvienoje naujoje gamtos metamorfozėje yra ne kas kita, kaip tik tęstinis „gamtos sugrįžimas į pačią save“, kitais žodžiais tariant, kiekvienas naujos sistemos gimimas turi prasidėti ten, kur kadaise žlugo – originaliame konflikte (*ibid.*: 93).

Grantas aiškina, kad Kielemeyerio teorijoje „egzistuojančio ir išnykusio“ (kaip kartu organiško ir neorganiško) rūšių kontinuumo dilema sprendžiama ją įtraukiant į laiką, į realaus tapsmo dinamiką: gamtos istorija yra ne *ex nihilo* išdygstančių vitalistinių šuolių istorija, tačiau nepastebimų tęstinumų ir jėgų rezultatas, koncentruotas ne erdvėje, bet laike (Grant 2006: 135). Schellingas šią Kielemeyerio mintį atkartoja taip: „Niekas, kas atsiranda gamtoje, neatsiranda šuoliais; visas vystymasis yra nenutrūkstamo tęstinumo seka“ (Schelling 1988: 133). *Ergo*, rekapituliacija, galiausiai, yra kiekviena nauja tokio tęstinumo pasekmė, kiekviena nauja fazė, kuri neišvengiamai yra susieta su *prius*, egzistuojančiu *prieš*. Galima suformuluoti taip, kad rekapituliacija yra produktyvumo pasirodymo produkte modusas. Kielemeyerio gamtos istorija yra svarbus žingsnis natūrfilosofijos tradicijoje pirmiausia todėl, kad įsteigia paralelizmo idėją kaip *realią* (vadinasi, ne tik spekuliatyvią) procedūrą tarp individo ir jo rūšies, ontogenezės ir filogenezės, o kartu ir tarp žmogaus bei žemės istorijos, galiausiai, tarp žemės istorijos ir pačios gamtos (kurią, žinoma, reikia suprasti ne tik žemės istorijos ribose) istorijos (Grant 2006: 137).

2.2. Okeno nulinio natūrfilosofija ir pirmykštiškumo problema

Okeno natūrfilosofijoje, išdėstytoje 1810 m. veikale *Lehrbuch der Naturphilosophie*, pateikiama įdomi alternatyva Kielemeyerio ir Schellingo dinaminės gamtos sampratai. Okeno projektas yra, viena vertus, plataus natūrfilosofinio projekto pratęsimas, kita vertus, tai nutolimas nuo nesomatiškos, nefenomenalios, nelinijinės Kielemeyerio ir Schellingo gamtos sampratos. Tą bando nuskaidrinti Grantas straipsnis „Būtis ir gleivūnas: protoplazmos matematika Lorenzo Okeno fiziofilosofijoje“. Pirmiausia, Grantui svarbu Okeną pasitelkti kaip polemiskai reaguojantį prieš praktinę-etinę ir formalistinę filosofiją, kuri bet kokią pagrindą arba substratą pripažįsta tik tuo atveju, jeigu tai yra tiesiogiai koreliuota su protu (Grant 2012a: 289). Pagrindas, substratas, priežastis arba paprasčiausia pirmapradė

būtis, kuri įžemina ir nuo kurios atsispiriama, yra tikslinė Okeno minties orientacija, tačiau čia, priešingai negu praktinėje-formalistinėje tradicijoje, turime *prius*, kuris yra niekaip nesusijęs su teleologine determinacija (kaip kad Kanto *Opus postumum* ir Fichtės *Wissenschaftslehre*).

Tendencingai apžvelgęs Okeno mokslinių ir filosofinių interesų raidą – nuo susidomėjimo kaukolės kaulais iki bandymo išvesti gamtinę mineralų sistemą – Grantas pasilieka prie raktinės Okeno idėjos, profilaktiškai apsireiškusios visose jo mąstymo pakopose: spekuliatyviai fizikalistinio samprotavimo apie protoplazmą arba „pirmykštį gleivūną“ (*Urschleim*). Jau minėtas *Lehrbuch der Naturphilosophie* yra, anot Granto, įdomiausias Okeno darbas, nes ne tik „fizikalistiškai argumentuoja genetinę problemą“ (Grant 2012a: 296) remdamasis *Urschleim*, bet ir dėl to, kad būtent šiame veikale prilygina jį matematiniam nuliui. Matematinis nulis (0) ir *Urschleim* sudaro bendrą materialumo ir idealumo sąjungą, kurioje iškyla bet koks realumo ir idealumo vystymasis. Gamtos ir minties raida priklauso nuo nulio ir pirmykščio gleivūno paralelizmo, tačiau koks yra paties šio izomorfiško santykio pagrindas? Grantas šio santykio pradžią atseka Okeno idėjoje, kad matematika, kaip universalus mokslas, suteikia formą bei produktyvumo kokybę bet kokiai materijai, kartu ir pačiai protoplazmai: nulis yra pirminė bet kokios būties kokybė, „ontogenezė priklauso nuo matezės“ (*ibid.*: 304). Savo požiūriu į matematiką Okenas nėra tik formalistas, matematika Okenui yra platoniška kokybė, tūnanti kiekviename gamtinės gamybos akte. „Nulis yra pirmykštis veiksmas, o skaičiai yra jo pasikartojimai“ (cit. iš: *ibid.*: 305). Natūrfilosofiniame kontekste tai, ką Okenas laiko skaičiais kaip pasikartojimais, galime suprasti kaip produktus, atsirandančius tęstiniame gamtos kaip produktyvumo (okenišškai – nulio ir *Urschleim* junginio) komplekse. Pastebėtinas (ir galiausiai lemiantis) skirtumas yra tas, kad Okenui reikia skilusio minties objekto – fizikalistinio, somatinio, makrokūniško pirmykščio gleivūno, paraleliai egzistuojančio su matematiniu nuliui, kuris įgalina *Potenz* bet kokiai rekapituliacinei istorijai. Tai reiškia, kad, anot Okeno, pirmykštis ir generuojantis kūnas yra tuo pačiu metu niekas (0) ir kažkas, turintis materialią bei somatinę išraišką. Tačiau *niekas* yra ne tik pirmykštis gleivūnas – nulis, bet ir jo pagimdytas artikelis: „Niekas neegzistuoja daugiau negu pats niekas, niekas, tik tas, kas Amžina, o visa likusi individuali egzistencija yra ne kokia kita, kaip tik klaidinga. Visi individualūs daiktai yra monados, niekai, kurie vis dėlto tapo determinuoti“ (cit. iš: *ibid.*: 312). Ir čia verta sugrįžti prie to, kad Okenui matematinis nulis ir protoplazma nėra atskiriami, jie sudaro *vieną ir tą patį* skilusį pirmąpradį produktyvumą, bei, kaip Grantas teigia, turime reikalą ne su taksonomijos problema, bet su genetika (*ibid.*: 315). Paaiškindami šią Granto mintį, turime reikalą su genetika ta prasme, kad substrato klausimas čia yra *genetiškai ontologizuojamas*, kas reiškia, jog pirmykštė ir produkuojanti būtis yra *an sich* negatyvi ir skilusi, o ne nepasiekiamo vien tik dėl mūsų epistemologinio ribotumo. Kitais žodžiais, Okeno natūrfilosofija į būties *Grundfrage* atsako taip: būtis yra ir ji yra nulis.

Apžvelgus Granto straipsnį, galima sakyti, kad esminis panašumas tarp Schellingo ir Kiehmeyerio dueto bei Okeno yra toks, kad gamta čia yra traktuojama kaip genetinis antecedentas ir bet kokia jos išdava kaip konsekventas. Žinoma, yra ir mažiau reikšmingų panašumų, pavyzdžiui, tai, kad, viena vertus, Okenas siekia natūralizuoti transcendentalinį

subjektą ir paversti jį gamtiniu produktu, antra vertus, suteikia reikšmę rekapituliacijos motyvui, kurį įgalina būtent pirminio produktyvumo jėgos (taip suteikiant būtiną realaus judėjimo formą istorijai). Galiausiai, nėra aišku, tai kodėl Okenas vietoje gamtos *qua* gamtos pasirenka protoplazmą arba pirmųjų gleivūną bei kam šis *Urschleim* reikalingas apskritai, jeigu viską paskutinėje instancijoje apgaubia amžinoji matema – nulis? Štai Grantui toks poreikis atskirti matematiką nuo gamtos (net ir laikant šiuos dėmenis susijusiais, kai kur netgi tapačiais), t. y. kalbėti apie juos *atskirai*, o ne *kaip vienį*, kelia prieštaravimų šelingistinei natūrfilosofijos sampratai visų pirma dėl to, kad traktuoja matematiką ir substanciją esančias atskiriomis ontologinėmis sritimis (Grant 2006: 96), antra, kad iškelia linijinio rekapituliacionizmo teoriją, kurioje visi produktai arba paprasčiausia sukurtoji visuma sugrįžta prie to paties individualaus kūno (šiuo atveju prie *Urschleim*, kurio analogas galėtų būti C. G. Caruso pirmąpradė ląstelė (*Urzellen*)) (*ibid.*: 130). Reaguodami į antrąjį prieštaravimą, Schellingas kartu su Kielemeyeriu pasiūlo ne individualų mikrokūną (*Urzellen*) ar makrokūną (*Urschleim*) kaip fundamentalią aibę, gaminančią visas kitas aibes, bet patį dinaminį procesą arba save organizuojančią (reikia turėti omenyje aktyvios organizacijos akcentą) materiją, taip atsiduriant nelinijinio rekapituliacionizmo fronte (*ibid.*: 13). O pirmasis prieštaravimas yra labiau susijęs su Okeno žodyno paradoksaliu ir nevienareikšmišku. Pavyzdžiui, jau minėtoji matematikos *be matematikos* (t. y. atsisakant jos tipinio formalizmo) ir gamtos mokslų *be gamtos mokslų* (t. y. išvengiant empirinės *doxa* ostensyviai nurodyti į konkrečius patiriamus kūnus) sąjunga, taksonomijos tarp jų pašalinimas, bet tuo pačiu metu ir poreikis apie juos kalbėti atskirai, ne vien sąvokų atžvilgiu, bet ir per skirtingus pavyzdžius, – visa tai susiveda į gana neaiškiai pateiktą sistemą.

Galiausiai, atrodo, kad Okenas per daug *suniekina* gamtos ir jos išvestinių autonomiją prilygindamas jas beformei protoplazmai arba, analogiškai, matematiniam nuliui: genetinis *niekas* čia savotiškai atsako į *Grundfrage*, tačiau, pavyzdžiui, Schellingo natūrfilosofija net ir to, kas yra neorganiška, nelaiko „nieku“. Ir jeigu *niekas* produkuoja tik dar didesnę kiekį nieko, kodėl pati filosofija pradeda ne nuo niek(i)o, o nuo to, kad *kažkas yra*? Todėl Schellingas (kaip ir Kielemeyeris) savo filosofiją jau pradeda nuo pozicijos, jog *kažkas yra*, ir tas „kažkas yra“ yra dviejų gamtos režimų – produkto ir produktyvumo – santalka. Čia, priešingai negu Okeno teorijoje, pradedama nuo to, kas „yra“, ir leidžiamasi prie to, kieno egzistencijos kvantorių identifikacijos tampa vis sudėtingesnės, t. y. prie „nesomatiško ir nefenomenalaus dinaminio *physis*, pritaikyto idėjų formavimui“ (*ibid.*: 138). Kartu, taip pat ir prisimindamas epigrafe nurodytą Schellingo ištarą apie laisvę kaip sąlygotą žinojimo apie išorinį pasaulį¹⁸, manau, kad tik taip apibrėžtas dinaminis *physis* mąstymui suteikia vertę, būtent dėl to, kad čia mąstymas yra kintantis ir nėra amžinas.

¹⁸ Įdomu, kad panašiai yra teigęs ir, ko gero, geriausiai žinomas materialistinės tradicijos autorius K. Marxas *Kapitalo* trečiajame tome: „Tikroji laisvės sfera, tai reiškia, žmogaus jėgų savitikslių vystymasis, prasideda anapus žmogaus, ir jis gali suklestėti tik šiame anapusiniame būtinume kaip savo laisvės pagrinde“ (Marx 1991: 959). Nors šio straipsnio apimtis neleidžia integruoti Marxo į tyrimą, nurodau tekstus, kuriuose nagrinėjamas teorinis Marxo ir Schellingo santykis (žr.: van Ree 2020; Frank 2018, 1989).

Išvados

Schellingas, reaguodamas prieš Kanto transcendentalinį performatyvumą, *a priori* (škumą) perkelia iš subjekto į gamtą. Ne subjektas yra būtinas, bet pati nuo jo nepriklausoma realybė, kuri jį ir gamina bei formuoja. Bet kokios transcendentalizmo šalininkų pastangos transcendentalumą pagrįsti savimi pačiu sugrįžta prie subjektyvizmo. Tą įrodo vadinamieji Kanto eterio argumentai, kurie yra subjektyvumo pratęsimas naudojantis loginiu tikslin-gumu. Ieškant pagrindo transcendentalumui ir norint išvengti idealistinės dispozicijos, turi būti pritaikomas anapus jo žengiantis genetinis matas, o pats subjektas – natūralizuotas kaip materialus.

Sąlyginė subjekto natūralizacija lemia tai, kad subjektas yra apibrėžiamas kaip gamtos produktas, o jo mąstymas – gamtos produktyvumo produktas. Natūrfilosofijai mąstymas yra tai, kas yra nuolat gaminama, o gamta – mąstymo gamyba. Tai reiškia, kad mąstymas pasiskolina produktyvumą iš gamtos (arba gamta suteikia produktyvumą mąstymui) ir taip gamina naujus produktus, naujas teorijas, mąstymo pakopas ir doktrinas. Taip teorijai suteikiamas materialus pagrindas.

Granto interpretacijos analizė parodė, kad šis autorius, gamtos kaip produktyvumo motyvą peršnekėdamas gamtos mokslų kontekste, natūrfilosofiją priartina prie materializmo. Gamtos produktyvumas Schellingui yra grindžiamas ne kūnais (*soma*), bet jėgomis (*Potenzen*). Kūnas yra paprasčiausias tradicinės gamtos mokslų doktrinos vienetas, o natūrfilosofija, kūnus pakeisdama jėgomis, nurodo ne tik į pokyčio gamtos istorijoje faktą, bet ir pačią gamtą traktuoja ne kaip empirinį substratą, o kaip dinamišką būtį. Taip į gamtos istoriją, kuri yra ir idėjų istorija, įtraukiama realaus laiko kokybė, jau nesanti vien tik ideali jausmo forma.

Gamtos produktyvumo tezė, substratą traktuojanti ne kaip kūną, o kaip procesą, patvirtina genetiškumą kaip vienintelę adekvačią prieigą prie gamtos. Tą iliustruoja Granto interpretuojamas Okeno natūrfilosofinis akcentas: kiekvieną organišką produktą sugrą-žindamas prie neorganiškumo jis ontologizuoja pačią genetiką – ontologija yra *nuolatinis artėjimas* prie pirmykščio objekto arba galutinio pagrindo. Visgi Okenas pasirenka nulį kaip pradžią (taigi, tuščią sąvoką) ir makrokūną kaip pagrindą, kam prieštarauja šelingistinė natūrfilosofija. Todėl Okeno natūrfilosofija nevisiškai atitinka šelingistinę prieigą, kuriai pradžia nėra nulis, o substratas nėra somatinis.

Schellingo natūrfilosofija, ypač taip, kaip ji pasirodo šiuolaikinėje Granto analizėje, toli gražu neatsisako subjekto sąvokos ar jos keliamų problemų. Subjektas niekur nedingsta, jo nėra atsisakoma, veikia jis yra kvalifikuojamas alternatyviu būdu, skirtingai negu transcendentalinės filosofijos tradicijoje, kuri, mano manymu, dominuoja ir šiuolaikiniuose diskursuose. Natūrfilosofinis subjektas, net ir teigiant, kad jis yra priklausomas nuo gamtos bei yra jos produktas, išlieka unikalus ir problemiškas – to natūrfilosofija *qua* materializmas neneigia. Pagrindinis skirtumas nuo pernelyg subjektyvumo problemą akcentuojančios tradicijos yra tas, kad ši problema čia yra ne tik subjekto, bet ir gamtos reikalas.

Literatūra

- Diržys, A., 2022. Formulation of Definitions of Consciousness on the Methodological Basis of Realism. *Problemos* 101: 42–51. <https://doi.org/10.15388/Problemos.101.4>
- Diržys, A., 2024. Realism of Internalistic and Externalistic Ontologies: Gilles Deleuze's Transcendental Empiricism and Iain Hamilton Grant's Transcendental Materialism. *Darbai ir dienos / Deeds and Days* 80: 111–121. <https://doi.org/10.7220/2335-8769.80.7>
- Frank, M., 1989. Schelling's Critique of Hegel and the Beginnings of Marxian Dialectics. *Idealistic Studies* 19 (3): 251–268. <https://doi.org/10.5840/idstudies198919325>
- Frank, M., 2018. Schelling, Marx, and the Philosophy of History: Das Absolute und die Geschichte: Von der Zwispältigkeit in Schellings Denken (The Absolute and History: On the Ambiguity in Schelling's Thought, 1954). In: *The Habermas Handbook*. New York: Columbia University Press, 219–244.
- Grant, I. H., 2006. *Philosophies of Nature After Schelling*. London, New York: Continuum.
- Grant, I. H., 2011. Mining Conditions: A Response to Harman. In: *The Speculative Turn: Continental Materialism and Realism*. Melbourne: Re.press, 41–46.
- Grant, I. H., 2012a. Being and Slime: The Mathematics of Protoplasm in Lorenz Oken's 'Physio-Philosophy'. In: *Collapse Vol. IV: Concept Horror*, ed. Robin Mackay. Falmouth: Urbanomic, 287–322.
- Grant, I. H., 2012b. Prospects for Post-Copernican Dogmatism: The Antinomies of Transcendental Naturalism. In: *Collapse Volume V: The Copernican Imperative*, ed. Robin Mackay. Falmouth: Urbanomic, 415–451.
- Grant, I. H., 2013. The Universe in the Universe: German Idealism and the Natural History of Mind. *Royal Institute of Philosophy Supplements* 72: 297–316. <https://doi.org/10.1017/S1358246113000167>
- Kant, I., 1885. *Introduction to Logic, and Essay On The Mistaken Subtily of the Four Figures*. London: Longmans, Green and co.
- Kant, I., 1987. *Praktinio proto kritika*, iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Kant, I., 1993a. *Opus postumum*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I., 1993b. *Prolegomenai kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu*, iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Kant, I., 2012. Universal Natural History and Theory of the Heavens or Essay on the Constitution and the Mechanical Origin of the Whole Universe According to Newtonian principles. In: *Kant: Natural Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 182–308.
- Kant, I., 2013. *Grynojo proto kritika*, iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
- Laks, A., 2018. *The Concept of Presocratic Philosophy: Its Origin, Development, and Significance*. Princeton: Princeton University Press.
- Marx, K., 1991. *Capital: Critique of Political Economy*, Vol. 3. London: Penguin Classics.
- Nassar, D., 2014. *The Romantic Absolute: Being and Knowing in Early German Romantic Philosophy, 1795–1804*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Ostarcic, L., 2014. The Concept of Life in Early Schelling. In: *Interpreting Schelling*, ed. L. Ostarcic. Cambridge: Cambridge University Press, 48–70.
- Schelling, F. W. J., 1984. *Bruno, or On the Natural and the Divine Principle of Things*. Albany: State University of New York Press.
- Schelling, F. W. J., 1988. *Ideas for a Philosophy of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schelling, F. W. J., 2004. *First Outline of a System of the Philosophy of Nature*. Albany: State University of New York Press.
- van Ree, E., 2020. Productive Forces, the Passions and Natural Philosophy: Karl Marx, 1841–1846. *Journal of Political Ideologies* 25 (3): 274–293. <https://doi.org/10.1080/13569317.2020.1773069>
- Woodard, B., 2019. *Schelling's Naturalism: Motion, Space and the Volition of Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zammito, J. H., 2018. *The Gestation of German Biology: Philosophy and Physiology from Stahl to Schelling*. Chicago, London: The University of Chicago Press.